

TRÓCSÁNYI DEZSŐ

*Hegel*¹

Folyóiratunk újraközlő rovatában első írása jelenik meg dr. Trócsányi Dezső (Sárospatak, 1889. január 3. – Pápa, 1962. szeptember 7.) teológiai tanárnak, filozófiai és pedagógiai szakírónak.² Olyan írást választottunk, amely kapcsolódik Tarczay Lajos külföldi tanulmányait bemutató forrásközléshez.

Trócsányi életpályája jól tükrözi a pápai kollégium és a magyar református egyház XX. századi sorsát. Trócsányi Bertalan könyvkereskedő és könyvkiadó és Radácsy Julianna házasságából 1889. január 3-án Sárospatakon született. Édesapját 7 éves korában elvesztette, így nevelése édesanyjára hárult.³

A szerző szülővárosában, Sárospatakon végezte a gimnáziumot (1906), majd a református teológiai akadémiát, ezt követően a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán szerzett előbb tanári, majd bölcsészdoktori oklevelet. 1915. november 24-én „sub auspiciis regis” avatták doktorrá. Bölcsészeti tanulmányai végeztével ösztöndíjasként Németországban – Marburgban, Berlinben, majd Lipcsében – folytatta tanulmányait. Tudós tanárrá válását megalapozta nyelvtudása. Anyanyelvi szintén beszélt németül, de jól tudott angolul, franciául, oroszul, olaszul és hollandul is. A klasszikus nyelvek (görög, latin) mellett a hébert is kiválóan ismerte.

1914–1916 között a miskolci, 1916–1917-ben a kunszentmiklósi református gimnáziumban tanított. 1917–1929 között a pápai református gimnázium tanára, 1929–1951 között ugyanitt a teológiai akadémia bölcsészeti-neveléstani tanszék vezetője volt.⁴ Közben, 1935–1938 között a pápai főiskolát is igazgatta.

¹ Dr. Trócsányi Dezső: Hegel. = Dunántúli Protestáns Lap 42 (1931) 48. sz. (november 29.) 223–224.

² Életről és működéséről: SZÉNÁSSY 1983., DÉKÁNY-KÖVY-SIMON 1995., DÉKÁNY 2009. Az 1995-ben megjelent emlékkönyvben Dékány Endre az életrajzát vázolta, Vályi Nagy Ervin a filozófiatanári munkásságát, Kövy Zsolt pedig levéltárosi munkásságát méltatta. A kötetben *A modern gimnázium* és a *Lelkészképzés, lelkeszi továbbképzés* c. értekezéseit is újra közölték.

³ Édesanyja 1929. május 8-án, 77 éves korában Sárospatakon hunyt el. Halálozások. = Dunántúli Protestáns Lap 40 (1929) 19. sz. (május 12.) 84.

⁴ VLADÁR 2006. 40.

Életét az akadémia felszámolása gyökeresen megváltoztatta. 1951-től 1962 nyaráig a dunántúli református egyházkerület levéltárosa volt.⁵ Főként az ő érdeme a levéltár második világháború végén barbár kezek által szétzilált iratanyagának rendezése.⁶

Trócsányi Pápán nősült: 1920-ban vette feleségül a Nőnevelő Intézet zongoratanárnőjét, Fábíán Tóth Bertát (1895–1961), akitől három gyermeke született (Berta, Irén és Zsolt – az utóbbi kiváló történész lett). Feleségül együtt az Óbudai temetőben nyugszik.

Trócsányi Dezső Pápara költözésétől kezdve aktívan részt vett a város közéletében. Számos ismeretterjesztő előadást tartott a különféle egyesületekben. 1942-ben Szathmáry Lajos kollégiumi tanárral együtt szervezte meg a pápai református népfőiskolát, amely korszerű világszemlélet, művészi szemlélet kialakítását, a közműveltség emelését szolgálta.⁷ Filozófusként Böhm Károly magyar újkantiánus iskolájához tartozott. Több középiskolai magyar nyelvtankönyvet írt.

Főbb művei: *Humboldt Vilmos nyelvbölcselete*. Bp., 1914. [doktori disszertáció]; *A modern gimnázium*. Pápa, 1924.; *Mándi Márton István tudományos munkássága*. Pápa, 1931.; *Bölcseleti bevezetés*. Pápa, 1934.; *Lelkészképzés, lelkeszi továbbképzés*. Pápa, 1935.; *Bölcselettörténelem*. Pápa, 1939. Szakfordításai is jelentősek. Számos tanulmánya, cikke, könyvismertetése jelent meg a budapesti, pápai, sárospataki tudományos sajtóban és hírlapokban.⁸

Az alábbiakban olvasható tudományosan népszerűsítő írása a pápai kollégium fennállásának 400. évfordulója alkalmából jelent meg. Trócsányi írását mai helyesírás szerint, a hosszú ékezetek és mondatokat elválasztó írásjelek kitételével, az olvasást megkönnyítő lábjegyzetekkel tesszük ismét közzé. A személynevek írásánál az általa használt régies alakot megtartottuk, de a jegyzetben a mai alakot írtuk. A személyek dőlt betűs kiemelése megegyezik az eredeti közleménnyel. (– H. J.)

⁵ 1961 körül, amikor egykori gimnáziumi tanítványa, Linksz Arthur Amerikából meglátogatta, az egykori hanyagul öltözött fiatal tanár, „úrifü” helyett egy megtört öregembert látott viszont: „Trócsányi Dezsőt ott találtam egy ócska irodában a református egyházkerületi hivatalban (az még megvolt), rojtos nadrággal, kitaposott katonabakancsban, első rákműtét után, özvegyen, csont-és-bőrösen, valami kegyelmi állásban, hogy éppen éhen ne haljon. A pár szeretetsomagot, mit Amerikából küldtem még neki, megható levelekben köszönte meg.” LINKSZ 1977. 96.

⁶ Levéltári ténykedéséről lásd még: KÖVY 1987. 84–87.

⁷ Népfőiskolai tanfolyam. Pápai Hírlap 39 (1942) 3. sz. (január) 17. 2.

⁸ Műfordításainak adatait és a hírlapok, folyóiratok nevét önéletrajzában olvashatjuk. Vö. DÉKÁNY–KÖVY–SIMON 1995. 113–114.

Az 1931. év gazdag centenáriumi ünnepeiben három iskolánk ünnepelte fennállásának négy száz éves örömmünnepeit: a mezőtúri gimnázium, a pápai és a sárospataki főiskola.⁹ Van részünk az emlékezés felemelő gyászünnepeiben is: alig pár hete ünnepelte a protestáns világ *Zwingli*¹⁰ halálának négy százados emlékét; 1831 őszén elvitte az Európa-szerte dúló kolera¹¹ a német bölcselet fejlődelmét, *Hegelt*¹² azon a napon, amelyen a másik polihisztor germán óriás, *Leibniz*¹³ kilehelte lelkét (november 14-én). Augusztus 19-én jelenti a Tudományos Gyűjteménynek¹⁴ *Kazinczy Ferenc*,¹⁵ hogy „Human. Prof. *Kézy Mózes* Patakon meghalt a szörnyű kórban,” s három¹⁶ nap múlva a kolera áldozata maga a széphalmi „szent öreg” is.¹⁷ Egy hónappal *Kazinczy Ferenc* után kiönti a vész a pápai kollégium öreg tölgyét, *Márton Istvánt*¹⁸ is.

⁹ Ezek az évfordulók a hagyományon alapulnak. A pápai mezővárosi iskolában a források szerint 1531-ben már protestáns (lutheránus) tanító tanított, a református kollégium első, latin nyelvű törvényeit 1585-ben alkották meg, míg Patakon 1621-ben, Mezőtúron 1734-ben. Mezőtúron a lutheránus irányú egyházból szervezte meg a református egyházat Kálmáncsehi Sánta Márton valamikor az 1540-es években. Triviális iskolájában kezdetben a lelkész tanított. Gimnáziuma 1896-ban vált nyolcosztályossá. ZOVÁNYI 1977. 289–290., 402., 457–458., 523–524.

¹⁰ Ulrich Zwingli (Wildhaus, 1484. január 1. – Kappel, 1531. október 11.) svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója.

¹¹ A kolera terjedésének megakadályozására a magyar határon 1830. december 28-tól karantént állítottak fel. 1831 nyarán, a járvány kitörésekor Zemplén, majd Sáros megyében parasztföldelés (koleralázadás) tört ki, melyet a katonaság vert le. BENDA 1983. II. 641. A járvány következtében az országban több mint 200 ezer, Veszprém megyében 6886 (Pápán 998) ember halt meg. DÁVID 1984. 293., 306., 309.

¹² Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Stuttgart, 1770. augusztus 27. – Berlin, 1831. november 14.) német filozófus, egyetemi tanár; a klasszikus német filozófia és a német idealizmus legnagyobb és legjelentősebb képviselője.

¹³ Gottfried Wilhelm Leibniz (Lipcse, 1646. július 1. – Hannover, 1716. november 14.) filozófus, jogász, diplomata, történész, matematikus és fizikus, a német felvilágosodás egyik alapítója.

¹⁴ A Tudományos Gyűjtemény 1817–1841 között megjelenő egyes profilú tudományos folyóirat volt. Repertórium 1998-ban jelent meg. CSÉCS 1998. Az említett cikk: *Kazinczy Ferenc: Kihalt Tudósok's Írók*. = Tudományos Gyűjtemény 1831. VIII. 120–121.

¹⁵ *Kazinczy Ferenc* (Érsemjén, 1759. október 27. – Széphalom, 1831. augusztus 23.) író, költő, irodalomszervező, a nyelvújítás vezéralakja, az Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja.

¹⁶ helyesen: huszonhárom (szedési hiba lehet)

¹⁷ *Kézy Mózes* (Fehérgyarmat, 1781. november 6. – Sárospatak, 1831. július 31.) Sárospatakon, majd Göttingenben (1810–1813) tanult, a sárospataki főiskola matematika-fizika tanára (1813–1831), *Kazinczy Ferenc* barátja, Borsod és Ung vármegye táblabírája volt.

¹⁸ Mándi Márton István (Iszkaszentgyörgy, 1760. november 23. – Pápa, 1831. szeptember 21.) tanár, filozófus, nyelvész, a Pápai Református Kollégium újjászervezője és felvirágoztatója. Előnevét édesapja szülőfalujáról, a Szabolcs vármegyei Mándról kapta, de aláírásaiban nem használta.

Hegel emlékét megünnepli a nyugati művelődés minden országa, *Kazinczy* szellemének áldoz a magyar tudós, művész és mindenki, aki fel tudja mérni a nyelvújítás óriási jelentőségét; *Márton Istvánról* megemlékezik a magyar nyelvtudomány és a magyar bölcelet, s legmélyebb érzéssel a pápai kollégium, amely tisztában van azzal, mit köszönhet újjászervezőjének.

Az életerős fák csodás erővel hajtanak új ágat, s fejlesztenek friss lombot a vihar tördelése vagy a tél pusztító fagya után. A pápai iskola alig tér vissza a keserű számkivetésből,¹⁹ néhány év múlva az ország legmodernebb szellemű iskolája, mert volt *Márton Istvánja*, aki együttesen tudta képviselni a filantropizmust, az új humanizmust, s a magyar főiskolán először hirdette magyar nyelven a bölcelet korszakalkotó új vízióját, *Kant*²⁰ kritikai filozófiáját. Utódról is kívánt gondoskodni, s a kiszemeltek között ott látjuk *Vámosi Pap Istvánt*,²¹ aki azonban a Vallási Egyesülés Ideáljával²² elrontja dolgát mestere előtt is, a kerület előtt is, s így a fiatalabb *Márton-kedvec*, *Tarczy Lajos*²³ jut célhoz, aki alig végzi el tanulmányait Pápán, már mint kiszemelt tanár megy külföldi tanulmányútra, s a hazatérő huszonhat éves ifjút már várja nagy mesterének öröke, a bölcelet-mennyiségtan-természettudományi tan-szék.

¹⁹ A kollégium a pápai református közösség vallásgyakorlatának megszüntetése idején, 1752–1783 között Adásztevelen kisgimnáziummá lefokozva működött, 1783-ban kezdték újjászervezni Pápán. KIS 1896. 87–88.

²⁰ Immanuel Kant (Königsberg, 1724. április 22. – Königsberg, 1804. február 12.), német filozófus, a német idealizmus megteremtője, a königsbergi egyetem professzora volt. Az ő nevéhez fűződik a *kategorikus imperativusz* megalkotása, a filozófiai „kopernikuszi fordulat”, a *transzcendentális idealizmus*.

²¹ Vámosi Pap István (Sárvár, 1790. szeptember 24. – 1864. július 1.) református lelkész, veszprémi esperes (1848–1850), Pap Gábor (1827–1895) dunántúli püspök édesapja. 1802–1813 között Pápán, majd Margburgban (1816–1817) tanult. 1817-től Tótvázsonyban káplán, 1818-tól Vilonyán, 1829-től Vámoson lelkész. Kiváló szónok, kantianus filozófus volt. ZOVÁNYI 1977. 688.

²² *A vallási egyesülés ideálja*, s ezen idea realizáltatásának eszközei, mely munkában az ev. k. tolerantiáról s az egy idvezítő ekklesiáról írott predikációk is, az ezekre tett recenziókkal együtt, a mennyiben ezen munkát illetik, rövideden s részrehajlás nélkül megvizsgálatnak. Készítette s a maga-költségén kiadta egy a vallási egyesülést, mind vallási, mind polgári tekintetben, szívesen óhajtó református prédikátor. Veszprém, 1823. – A névtelenül megjelent mű a protestáns vallások unióját szorgalmazta, mely heves ellenkezést váltott ki az egyházkerületben, amely vizsgálatot indított a szerző ellen, aki magyarázkodásra és „visszavonulásra” kényszerült.

²³ Tarczy Lajos (Hetény, 1807. december 6. – Bécs, 1881. március 20.) a Pápai Református Kollégium tanára, hegelianus filozófus, természettudós, a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja.

A helyettesítést a leendő tanár külföldi útja alatt *Németh János*²⁴ látta el, aki 1833 őszéig, mint a kerületi jegyzőkönyvből olvassuk, „... a szupplens professzorságot... dicséretesen és a publikum teljes meglegedésével vitte”.²⁵

Tarczy Lajos Németországból mint *Hegel*-tanítvány tért vissza, mert bár az uralkodó filozófus már csendes hant alatt nyugodott *Fichte*²⁶ mellett a berlini temetőben, szellemét a „diadochus bölcselők”²⁷ a német föld minden egyetemére bevitték, s egy emberöltőre uralkodóvá tették.

Hegel hatásának titka nem csupán abban keresendő, amiben ő elsősorban látta küldetését: a korszellem kifejezésében, öntudatosításában; nem is rendszerének nagyvonalúságában, széles koncepciójában és zártságában: hanem főként abban, hogy a *Kanttal*²⁸ meginduló szubjektív idealizmus dialektikus eszmeifejlődését befejezte. *Fichte* megtagadta *Kantot*, ez viszont őt; *Schelling Fichtéből* indul ki, de elfordul tőle, *Hegel* élesen megbírálja *Schellinget*, s ha *Schelling* romantikus változásai egy lírai költő benyomását teszik ránk, a drámai *Fichte* mellett *Hegel* a klasszikus epikus, a nyugodt tárgyilagosság, aki a sztoikus *amor fati*-jával²⁹ állapítja meg, hogy a világszellem kifejlésében mit sem számít egy egyénnek, népnek a sorsa, mert mindez csak cseppje, része egy nagy hullámnak. „A kor folyam, mely visz vagy elmerít, csak úszója és nem vezére vagy” – mondja *Hegel* után a mi *Madáchunk*;³⁰ s a vérbeli epikus *Arany* is ezt vallja egy lírai költeményében, hogy az ember porszem csupán, amit „a sorskerék hurcol, s ledob”.³¹

Hegel hatásának titkát keresve rábukkanunk arra is, hogy bölcselőnk, aki képes volt a „Phänomenologia”³² labirintusát megírni, mely még a Tiszta Ész

²⁴ Németh János 1803-ban született Kéttornyúlakon, teológiai tanulmányait Pápán végezte, majd két évig Utrechtben tanult. 1832/33-ban tanított filozófiát a pápai kollégiumban. VERESS D. 1994. 118., KRÁNITZ 2012. 117.

²⁵ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1832. június 18–20. Nr. 38.

²⁶ Johann Gottlieb Fichte (Rammenau, 1762. május 19. – Berlin, 1814. január 29.) filozófus, a német idealizmus megalapítója és Schelling, illetve Hegel mellett legfontosabb képviselője.

²⁷ Diadochusoknak Nagy Sándor hadvezéreit, majd a birodalom széthullása után az őt követő uralkodókat nevezték; a kifejezést itt a nagy filozófus tanítványaira alkalmazta.

²⁸ Immanuel Kant (Königsberg, 1724. április 22. – Königsberg, 1804. február 12.) német filozófus, a német idealizmus megteremtője, a königsbergi egyetem professzora volt.

²⁹ amor fati (latin) = a végzet szeretete; Nietzsche által használt fogalom

³⁰ A pontos idézet Madách Imre: Az ember tragédiája c. dárámának hetedik (konstantinápolyi) színéből Lucifertől: „A kor folyam, mely visz vagy elmerít, / Úszója, nem vezére, az egyén.”

³¹ Arany János: *Évek, ti még jövendő évek* (1850) c. versének utolsó sora.

³² *Phänomenologie des Geistes* [A szellem fenomenológiája] (1807) c. főművére utal.

Kritikájánál³³ is sokkal nehezebben olvasható, írt olyan munkákat is, mint a „Philosophie der Geschichte”,³⁴ amelyet a fenomenológia mellett regénynek érez az ember, s ahol mégis olyan lapokra bukkanunk, melyeket a filozófikus érdeklődésű olvasó elbűvölve olvas, ahogy a zenebarát *Beethoven* muzsikáját hallgatja.

Ez az ígélet természetesen *Hegel* olvasása közben sem terjed nagyon túl a szövegen: a varázs elmúlik, s mi Goethe szavaival érezzük: „*Alles vergängliche ist nur ein Gleichnis*”,³⁵ s Pál apostollal mondjuk: „Tükör által látunk”.³⁶

Hegel a bölcsélet egyik legösszetettebb egyénisége. Modern *Plotinos*:³⁷ az „ős-egy”-ből indul ki, aki a teljes lét, de nem akar önmagában maradni, mássá lesz — természetté, világgá, s fejlődése alatt tudattá, öntudattá válik az emberben, s az ember „abszolút tudás”-ában (a *Hegel* filozófiájában) visszatér önmagába. Ez az „ős-egy” a λόγος, „az ész, amely szubsztancia és végtelen hatalom, minden természeti és szellemi életnek végtelen anyaga, s egyúttal végtelen forma, a maga tartalmának érvényesítése”.

*Platontól*³⁸ tanulta *Hegel*, hogy a tapasztalati valóság a maga törekeny mulandóságában nem lehet a valódi létező; igaz léte csak az eszmének van, s az érzéki valóság csak annyiban van, amennyiben az eszmében részesül. *Aristotelestől*,³⁹ hogy az eszmék nem válnak külön a tapasztalati valótól, hanem mint hatóerők formát adnak az önmagában nem létező anyagnak; s a világ alakulása nem egyéb, mint a végső entelechia⁴⁰ felé való mozgás. *Plotinos*nál látja, hogy az „ős-egy” először a szellemet (νοῦς) sugározza ki önmagából, s ez lesz a világ építőmestere. Ebben láthatjuk *Hegel* görög örök-

³³ A tiszta ész kritikája (*Kritik der reinen Vernunft*) Immanuel Kant főműve, először 1781-ben jelent meg nyomtatásban.

³⁴ Teljes címe: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* [Előadások a történelem filozófiájáról].

³⁵ Az idézett teljes versszak Goethe *Faust*jából: „*Alles Vergängliche / Ist nur ein Gleichnis; / Das Unzulängliche, / Hier wirds Ereignis; / Das Unbeschreibliche, / Hier ist es getan; / Das Ewig-Weibliche / Zieht uns hinan.*”

³⁶ Szent Pál híres Szeretethimnusza végén írja, hogy „tükör által homályosan látunk.” (1Kor, 13:12)

³⁷ Plótinosz, Plótinus, Plotinus (Lükon, Egyiptom, Kr. u. 203 – Campania tartomány, Itália, Kr. u. 269) filozófus, az újplatonizmus megalapítója. Életműve *Enneadész* néven maradt fenn.

³⁸ Platon (görögül: Πλάτων, Kr. e. 427–347) máig ható iskolalapító ókori görög filozófus.

³⁹ Aristotelész (görögül: Ἀριστοτέλης, latinosan: Aristoteles, Kr. e. 384–322) görög tudós és filozófus, a peripatetikus iskola képviselője, a modern európai tudomány atyja és előfutára, Nagy Sándor nevelője. Mesterével, Platonnal együtt a nyugati kultúra legnagyobb hatású gondolkodója.

⁴⁰ Entelechia, entelekeia: Arisztotelész tanítása arról, hogy minden természeti jelenség magában hordja fejlődésének kezdettől adott belső célját.

ségét (*Herakleitos*-szal⁴¹ is rokon!). A középkor transzcendens világfelfogásával szemben az újkor immánentizmusának híve: Isten működik előttünk a világ dolgaiban. *Kant*tól átveszi az ész szuverénitását, *Fichte*től tanulja, hogy a világ csak egy lehet, amelyet az ész produkál, de míg *Fichte* a *Kant* magánvaló világát, mint a világ fölösleges és értelmetlen megkettőzését elveti, Hegel fellenbenti a *Ding an sich*⁴² fátylát, s a szellemben találja meg a világ lényegét.

Hegel tanítását hazánkban először Tarczy Lajos pápai professzor hirdette 1833 novemberétől kezdve. 1834 tavaszán a veszprémi egyházmegye gyűlésén (május 11-én) már azt a vádat emelték ellene, „hogy a pápai kollégiumban a *Hegel* filozófiája tanításával a gyenge tanulók szive métellyel töltetik el, obscuránsokká, babonásokká tétetnek”. (*Liszkay József*: Tóth Ferenc életrajza 51.)⁴³ Követelték a kritikai filozófia visszaállítását. A bölcs szuperintendens⁴⁴ nem ad helyt üres vádaknak, felhívja Kazay Gábor⁴⁵ segédgondnokot, aki a követelést hozzá juttatta, hogy a „vádemelő urak” „vádjaikat Hegel szavaiból merítve, írásban adják be” (uo. 54.).

Mi történt ezután, [a] levéltári kutatásnak kell tisztáznia. De 1835. december 10-én a püspök már levélben hívja fel *Tarczy Lajost*, feleljen a következő öt kérdésre:⁴⁶

1. Nem tagadja-e a lélek halhatatlanságát,
2. Nem tanít-e pantheizmust,
3. Nem vezet-e tanítása vallási kételyre,
4. Nem veszélyezteti-e a vallást és erkölcsöt,

⁴¹ Epheszoszi Hérakleitosz (görögül: Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, kb. Kr. e. 535–475) az Égei-tenger partján található Epheszoszban született preszókratikus filozófus..

⁴² Szó szerint: „A dolog önmagában”: magában való lét; német filozófiai szakkifejezés. *Hegelnél* a magában való lét a dialektikus fejlődésnek még ki nem bontakozott (*reflektálatlan*) első állapota. Ellenpólusa a „magáért való lét”, e kettő szintézise az „önmagában lévő-önmagáért való lét”, amely tárgyiség és alanyiség szellemi egysége. Az eközben megtett út az elvontságtól a konkrétság felé halad.

⁴³ Az utalás: LISZKAY 1877. 51.

⁴⁴ Tóth Ferenc (Vörösberény, 1768. november 19. – Pápa, 1844. szeptember 2.) református lelkész, teológiai tanár, 1827-től haláláig dunántúli református püspök.

⁴⁵ Kazay Gábor (1760–1840) ügyvéd, tótvázsonyi köznemes birtokos, több vármegye táblabírája, a Veszprémi Református Egyházmegye segédgondnoka. Feleségével, Oroszy Juliánával (1766–1842) a pápai kollégium bőkezű támogatója volt. HUDI 2009. 36., 83., 147.

⁴⁶ A levelet Bodolay Géza is ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 179.

5. Miért olyan homályos? (A Pápai Főiskola Értesítője 1908. *Sebestyén David*: Tarczy Lajos életrajza, 37.)⁴⁷

Tarczy Lajos két hét múlva benyújtotta védelmét, s többek közt ezt mondja: „S meggondolván, hogy a Pápai Főiskola eddig is azért nyert némi fontosságot s nevezetességet hazánkban, hogy ebben egy újabb filozófia tanított, érezvén továbbá azon kötelességemet, mely szerint én mint a jelenkorban a jelenidő filozófiáját, nem pedig egy régebbi kor műveltségi lépcsőjéhez illőt tartozom tanítani, ... ráhatároztam magamat ezen valóban nehezebb és sokkal spekulatívusabb filozófia tanítására”...

1836-ban a Tudományos Gyűjtemény 8. számában jelent meg egy támadás *Tarczy Lajos* iskolai jegyzete, észтана ellen N. J. aláírással.⁴⁸ Az elfogult írás a *Márton–Krug* iskolából⁴⁹ került ki, s talán nem csalódunk, ha szerzőjét abban a *Németh Jánosban* keressük, aki *Tarczy Lajos* külföldi útja alatt bölcseleti tanszéket ellátta. *Németh* ezidőben már tótvázsonyi pap volt,⁵⁰ s a legelső támadás *Tarczy* hegelizmusa ellen a veszprémi egyházmegyéből indul ki már 1834 tavaszán. A megtámadott szerző a Tudományos Gyűjtemény 1836. 11. számában válaszolt, megcáfolva azt a hírt is, hogy ellene vizsgálat indult volna meg.⁵¹ *Erdélyi János*⁵² azt írja, hogy *Tarczy Lajosnak* végül is megtiltatt *Hegel* filozófiájának tanítása.⁵³ A közelebbi adatokat lesznek hivatva feldeíríteni: az egyházkerületi közgyűlés szűkszávú jegyzőkönyve az 1838. [évben] Révkomáromban tartott gyűlésnek azt a határozatát örökíti meg, miszerint kimondja a szuperintendencia, hogy a filozófia tanítása a mennyiségtan-

⁴⁷ SEBESTYÉN 1908.

⁴⁸ N. J.: Alfa és Omega, vagy első és utolsó &, illy tzmü kéziratból: Észtan, közönséges Tanításra vezérfonálul készíté Tartzi Lajos... Második kidolgozat. Leirta N. N. Philosophiát tanuló Pápán 1835/36. = Tudományos Gyűjtemény 1836. VIII. 111–129.

⁴⁹ Márton István professzor a kantiánus Wilhelm Traugott Krug (1770–1842) német filozófiájának híve volt.

⁵⁰ Németh János inotai káplánság, majd monoszlói lelkészség után 1833–1840 között szolgált Tótvázsonyban. Később Papkeszin lelkészkedett. SZINNYEI IX. 1903. 320., VERESS D. 1994. 118., KRÁNITZ 2012. 117.

⁵¹ Tarczy Lajos: Ellenbirálat. A' Tudományos Gyűjtemény f. e. VIII-ik kötetének 111–129. lapjain illy czim alatt megjelent birálatra: „Alfa és Omega vagy első és utolsó & illy czimú kéziratból...” = Tudományos Gyűjtemény 1836. XI. 94–124.

⁵² Erdélyi János (Kiskapos, 1814. április 1. – Pest, 1868. január 23.) költő, újságíró és szerkesztő, népdal- és mondagyűjtő, a Kisfaludy Társaság (1842) tagja. 1851-től 1863-ig a sárospataki kollégium filozófia tanára, 1863-tól könyvtáros és az irodalomtörténet tanára. A hegelianus filozófia híve volt.

⁵³ Az egyházkerület kötelezni kívánta Tarczyt Krug filozófiájának tanítására, ő azonban 1838-ban inkább lemondott a filozófia oktatásáról. 1845 után átmenetileg ismét felkérték filozófiáról tartására. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 180.

természettudománytól elválasztatik, s „a kritikai filozófiának tanítása a most megválasztott oktató úrra (Czibor Ferencre⁵⁴) bízott”.⁵⁵

Hegel filozófiájának tanítása tehát Pápán egyelőre véget ért, a kantianus *Krug* hangzott újra az előadó teremben. 1848-ban azonban már újra bevonul *Hegel Kerkápoly Károly*⁵⁶ professzorságával, s ő neveli többek közt a nagytudású és nagyszorgalmú *Molnár Aladárt*,⁵⁷ a pesti teológia bölcselettanárat, majd *Eötvös József*⁵⁸ tanügyi reformjának hasznos előkészítőjét, számos tanulmány, s a klasszikus „Magyar közoktatásügy a XVIII. században” c. munka íróját.⁵⁹

A magyar hegelianusok legkitűnőbbjei közül csak *Erdélyi János* sárospataki tanár táplálkozott más forrásból, a többiek pápaiak voltak. Főiskolánk jubiláris évében a *Hegel* centenáriummal kapcsolatban ezt méltónak tartottuk feljegyezni.

⁵⁴ Czibor Ferenc (Búcs, 1798 – Kömlőd, 1886. március 21.) református lelkész. Losoncon és Pápán tanult, majd Kömlődön tanított. Ezután a berlini egyetemen tanult. Hazatérését követően ifjú Pázmándy Dénes házitánítója. Naszályon lelkész, majd 1839–1845 között a pápai kollégiumi filozófia tanára, 1845-től haláláig kömlődi lelkész. Beiktatásakor, 1839. április 8-án a „A philosophia szükségessége” címmel tartott előadást, amely még ugyanebben az évben nyomtatásban is megjelent a főiskolai nyomdában. SZINNYEI II. 1898. 505., Gyász hírek = PEIL 29 (1886) 16. sz. (április 18.) 557–558., TRÓCSÁNYI 1981. 192., KRÁNITZ 2012. 120.

⁵⁵ DREL I. 1. a. Révkomáromi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 1838. július 3–5. No. 42. A „külföldi Universitasokban jeles tudományi műveltséget szerzett” Czibor Ferenc naszályi lelképásztort az 1837. október 1–2-án tartott kisgyűlésen lemondott Edelenyi Sándor professzor helyére választották meg. Az idézett mondat eredetije: „a Kritika Philosophiának tanítása a most megválasztott oktató Úrra bízott”.

⁵⁶ Kerkápoly Károly (Szentgál, 1824. május 13. – Budapest, 1891. december 29.) pápai főiskolai filozófiatanár, miniszter. A pápai kollégiumban, majd Halléban és Berlinben tanult. Az enyingi, majd 1869–1873 között a tapolcai választókerület országgyűlési képviselője, 1870–1873 között pénzügyminiszter volt, 1878-tól birtokán gazdálkodott.

⁵⁷ Molnár Aladár (Veszprém, 1839. február 7. – Gleichenberg, 1881. augusztus 18.) pedagógus, művelődéspolitikus, az MTA levelező tagja (1867). Vámosi Pap István magántanítványa volt, a teológiát Pápán végezte, majd Pap István mellett lelkészkedett. Filozófia-tanárként Kerkápolyt helyettesítette Pápán, majd 1862-től 1867-ig a pesti teológián tanított. 1867-től a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, részt vett a tanügyi reformok kidolgozásában. 1872-től haláláig a nagyvázsonyi választókerület országgyűlési képviselője volt. Tüdőbajban hunyt el. A balatonfüredi református temetőben nyugszik. Balatonfüreden utcanév és emléktábla őrzi emlékét. SZINNYEI IX. 1903. 153–158., PAP-BUCSAY 1955. 28–29., BAÁN 2011. 151–152.

⁵⁸ Br. Eötvös József (Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.) jogász, író, költő, állambölcselet, Eötvös Ignác politikus fia, Eötvös Loránd fizikus édesapja; 1848-ban a Batthyány-kormány, 1867–1871 között az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, az MTA levelező tagja (1835), 1856–1866 között másodelnöke, 1866–1871 között elnöke. BÖLÖNY 1987. 286–287.

⁵⁹ Helyesen: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*. Bp., 1881.

IRODALOM

- BAÁN 2011 = Balatonfüredi életrajzi lexikon. Főszerk.: Baán Bea. Balatonfüred, 2011.
- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Bp., 1983.
- BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Harmadik, bővített kiadás. Bp., 1987.
- CSÉCS 1998 = CSÉCS Teréz (összeáll.): A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Győr, 1998.
- DÁVID 1984 = DÁVID Zoltán: Az 1831. évi kolera pusztítása Veszprém megyében. = Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 293–312. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 3.)
- DÉKÁNY 2009 = DÉKÁNY Endre: Trócsányi Dezső emlékezete 1889–1962. = Uő.: Kálvin Jánostól Németh Lászlóig. Pápa, 2009. 92–105.
- DÉKÁNY–KÖVY–SIMON 1995 = DÉKÁNY Endre – KÖVY Zsolt – SIMON Kálmán (szerk.): TRÓCSÁNYI Dezső emlékkönyv. Pápa, 1995.
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KÖVY 1987 = KÖVY Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár. = Uő. (szerk.): A Pápai Református Gyűjtemény. Pápa, 1987. 73–102
- KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt (szerk.): „Késő idők emlékezetében éljenek...”: A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Jubileumi kötetek, 1.)
- LINKSZ 1977 = LINKSZ Arthur: Visszanézek... Ifjúkorom Magyarországon. New York, 1977.
- LISZKAY 1877 = LISZKAY József: Tóth Ferenc. = Nagy papok életrajza. Szerk.: Kovács Albert. Bp., 1877. 1–86. (Protestans Theologiai Könyvtár, IV. évfolyam – A Magyarországi Protestansegyház Kiadványai XIII. kötet).
- PAP–BUCSAY 1955 = PAP László – BUCSAY Mihály (szerk.): A budapesti Református Theologiai Akadémia története 1855–1955. Bp., 1955.
- SEBESTYÉN 1908 = SEBESTYÉN Dávid: Tarczy Lajos életrajza. = A Dunántúli Református Egyházkerület pápai főiskolájának értesítője az 1907–8. évről. Szerk.: Thury Etele – Faragó János. Pápa, 1908. 26–68.
- SZÉNÁSSY 1983 = SZÉNÁSSY Árpád: Heténytől Pápáig. Tarczy Lajos életútja. Hetény, 1983.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- VERESS D. 1994 = VERESS D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Veszprém, 1994.
- VLADÁR 2006 = VLADÁR Gábor: A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. = Márkus Mihály (szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Pápa, 2006. 9–41. (Acta Theologica Papensia, 11.)
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.